

O zaštiti socijalno ugroženih kategorija pučanstva hrvatskih otoka

Josip Sarić

Ministarstvo rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske, Zagreb, Hrvatska

Antun Petak

*Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
E-mail: petak@idi.hr*

SAŽETAK Tendencije kretanja stanovništva hrvatskih otoka (primjerice, ostarjela populacija – približno jedna petina starija je od 65 godina života i intenzivna depopulacija), s jedne strane, te gospodarski problemi i depresija, s druge strane, temeljni su razlozi zbog kojih je udjel socijalno ugroženih kategorija u otočnoj populaciji razmjerno vrlo visok i zbog kojih država treba donijeti program socijalnih mjera kako bi se tom stanovništvu omogućila prihvatljiva socijalna sigurnost. Donošenje takvog programa aktualizira i činjenica što u izradi Nacionalnog programa razvitka hrvatskih otoka nisu sudjelovali eksperti za ovo područje, a ove su mjere jedna od pretpostavki revitalizacije ljudskih zajednica i gospodarstva na hrvatskim otocima. Naposljetku, otvoreno je i pitanje institucionalnog sustava, jer su dosad takvu skrb provodile ustanove čije je sjedište bilo u većim mjestima, obično izvan otoka, a time i daleko od korisnika odnosno klijenata.

Autori se zalažu za cjelovit sustav socijalne skrbi, a posebice navode: skrb o starijim i nemoćnim osobama u malim depandansama domova umirovljenika dislociranim po otocima (one bi organizirale izvaninstitucionalnu pomoć primjerenu niskom životnom standardu i poštivale psiho-socijalnu klimu zbrinjavanja), te skrb o djeci i mladeži koja manifestira različite oblike asocijalnog, nasilničkog i drugog socijalno neprihvatljivog ponašanja (poradi vrlo velikog porasta udjela mladih koji manifestiraju ovakve simptome briga o djeci proklamirana je kao nacionalni prioritet ali je broj stručnjaka i ustanova ostao isti što znači da takve ustanove nisu ekipirane stručnjacima primjerenog profila, a to nalaže uvođenje novih oblika rada i ekipiranje centara za socijalnu skrb primjerice za rad sa zanemarenom djecom – škole za roditelje, savjetovaništa, nadalje uključivanje udruga, obnavljanje službe zaštite mentalnog zdravlja u domovima zdravlja itd.). Autori prikaz zaključuju pripomenom kako promjena socijalne slike i učinkovitost ovog instrumentarija ovisi o pokretanju novog razvojnog ciklusa te adekvatnoj skrbi o stručnom osoblju socijalne zaštite.

Ključne riječi: socijalni problemi, program mjera, socijalna skrb, hrvatski otoci.

Primljeno: 3. lipnja 2001.

Prihvaćeno: 2. rujna 2002.

Copyright © 2001 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana – All rights reserved.

1. Uvod

Socijalna zaštita ugroženih kategorija otočnog pučanstva ovisi o gospodarskim i društvenim prilikama u zemlji, te demografskim, ekonomskim i socijalnim promjenama na otocima.

Agresija na Republiku Hrvatsku, tranzicijska recesija i način privatizacije doveli su do izrazito ozbiljne ekonomske krize, koja je izazvala nestanak srednjega sloja, povećanje siromaštva i čitavo breme složenih socijalnih problema. Između 1990. i 1993. godine bruto društveni proizvod je pao za gotovo 30%. BDP Hrvatske godine 1999. iznosio je 78% ostvarenoga 1989. godine. Deindustrijalizacija je poprimila dramatične razmjere: do 1999. godine industrijska je proizvodnja činila svega 40% razine 1989. godine. Posljedica je bila drastičan porast nezaposlenosti: s više od 400.000 nezaposlenih Hrvatska ima jednu od najviših stopa nezaposlenosti u Europi. S druge strane, ratne štete i gubici ogromni su. Naposljetku, ogromna ruralna prostranstva su napuštena (nakon deagrarizacije, zbog progona u ratu), ugasio se veliki broj obiteljskih gospodarstava, preostala su pretežito staračka, njihova je proizvodnja agrarizirana (svedena na primarnu proizvodnju) i sela poseljačena.

Teške posljedice rata i procesa tranzicije očituju se u drastičnom *padu životnog standarda stanovništva, porastu stope nezaposlenosti, rastu siromaštva i socijalne isključenosti*. Istraživanje koje su proveli Svjetska banka i Državni zavod za statistiku pokazalo je da je 1988. godine u Hrvatskoj bilo oko 10% građana ispod tzv. apsolutne nacionalne linije siromaštva – ona po tzv. odraslom ekvivalentu iznosi 15.474 kune godišnje (Studija o siromaštvu, 2000.). Iako stope siromaštva u Hrvatskoj, posebice u usporedbi s drugim tranzicijskim zemljama, nisu velike zabrinjava podatak da se čak 80% anketiranog stanovništva doživljava siromašnim.

Tablica 1.
Stope siromaštva u Hrvatskoj prema različitim linijama, 1998. (u %)

Linija siromaštva	Apsolutne linije		Relativne linije	
	Međunarodna linija 4,3 US\$ dnevno (prema paritetu kupovne moći)	Nacionalna linija 15.474 kn godišnje (po »odraslom ekvivalentu«)	50% prosjeaka	50% medijana
Stopa siromaštva*	4,0	8,4	11,3	7,6
Stopa siromaštva prosudena za cijelu Hrvatsku**	4,8	10,0	13,5	9,1

Izvor: Nacionalno izvješće, 2001. (modificirano prema: Studija o siromaštvu, 2000.).

Napomena: U procjenama razine siromaštva korištena je OECD-ova ekvivalentna ljestvica (prvi odrasli član = 1, ostali odrasli = 0,7, djeca = 0,5), osim kod međunarodne linije, gdje je korištena *per capita* ljestvica.

* Stope siromaštva dobivene na uzorku bez ranije okupiranih područja istočne Slavonije i Dalmatinske zagore.

** Stope siromaštva iz istraživanja uvećane za 1/5 (u skladu s procjenom da bi obuhvat okupiranih područja podigao stopu siromaštva za najviše jednu petinu).

S dohotkom od 4.500 američkih dolara *per capita* Republika Hrvatska zauzima drugo mjesto (iza Slovenije) među republikama bivše Jugoslavije. Struktura hrvatskog domaćeg proizvoda, te socijalni pokazatelji kao što su smrtnost dojenčadi, pismenost ili očekivani životni vijek slični su pokazateljima u drugim europskim zemljama. Sustav socijalnih transfera je među najopsežnijim u Srednjoj Europi s tendencijom povećanja. Oduzmu li se od ukupnih izdataka za socijalnu skrb izdatci za administraciju, u 1999. godini sve razine države su potrošile 26,4% BDP-a na socijalne programe (obrazovanje, zaposlenost, nezaposlenost, socijalna zaštita, mirovine i zdravstvena skrb, izdaci povezani s ratom uključujući obnovu), odnosno gotovo 50% ukupnih javnih izdataka. Međutim, najveću stavku u sveukupnim socijalnim transferima čine mirovine (Nacionalno izvješće, 2001.).

Budući da glavne stavke čine zdravstvo i mirovine, socijalnim se programima dovoljno ne pomaže siromašnima. Državni su socijalni transferi bolje usmjereni ali oni čine puno manji dio opće potrošnje. Napokon u Hrvatskoj je socijalna pomoć usmjerena na jako siromašne, a u većini tranzicijskih zemalja na one neposredno ispod crte siromaštva (Studija o siromaštvu, 2000.).

Djelomičan i orijentacijski uvid u rasprostranjenost i opseg siromaštva te sve veće socijalne probleme druge vrste pruža i obuhvat stanovništva mjerama socijalne skrbi. Naime, Republika Hrvatska kao *socijalna država* određenim skupinama stanovništva, osobito slabima, nemoćnima i drugima, zbog nezaposlenosti ili nesposobnosti za rad nezbrinutim osobama, te tjelesno i duševno oštećenoj i socijalno zapuštenoj djeci *jamči posebnu skrb*. Iako sustav socijalne skrbi sam ne može trajno ukloniti siromaštvo,¹ mjere koje se poduzimaju u njemu *ublažuju posljedice siromaštva i oslikavaju društvenu osjetljivost za socijalno ugrožene građane*.

Najznačajnija pomoć siromašnima za koju se sredstva osiguravaju u državnom proračunu jest *pomoć za uzdržavanje*.² Pomoć za uzdržavanje može ostvariti sa-

¹ Siromaštvo je višedimenzionalan, složen i teško rješiv socijalni problem, a utječe izravno i neizravno na različite aspekte života pojedinaca, obitelji i društva. Osim *posljedica materijalne naravi* siromaštvo još razornije utječe na *isključenost pojedinca iz pojedinih društvenih, obrazovnih, kulturnih, javnih i drugih segmenata društvenih događanja smanjujući istodobno šanse za uspješan razvoj, naročito djece iz siromašnih obitelji*. Zato je borba protiv siromaštva mukotrpan i dugotrajan, a uspjeh ovisi o brzini i djelotvornosti mjera u području gospodarstva, socijalne i porezne politike i drugim područjima i djelatnostima.

² To je samo jedna mjera. Korisnici pomoći za uzdržavanje mogu ostvariti i druge vrste pomoći, kao što su *pomoć za podmirenje troškova stanovanja, jednokratna novčana pomoć, te druge uglavnom jednokratne namjenske pomoći – pomoć za ogrjev, besplatni udžbenici i dr.* Za obitelji s osnovnoškolskom djecom značajna je pomoć za nabavku udžbenika koju je u školskoj godini 2000/2001. ostvarilo 13.299 djece.

Djeca mogu, ovisno o drugim specifičnim potrebama, ostvariti i druga prava. Tako tjelesno ili mentalno oštećena ili psihički bolesna djeca imaju pravo na osobnu invalidninu, na doplatu za tuđu pomoć i njegu, na osposobljavanje za samostalan život i rad, te na skrb izvan vlastite obitelji. Roditelji djeteta s težim smetnjama u razvoju temeljem propisa o radu imaju pravo na dopust do sedme godine života djeteta i pravo na rad s polovicom punog radnog vremena zbog njege djeteta s težim smetnjama u razvoju.

mac ili obitelj koji nemaju sredstava za uzdržavanje u propisanoj visini i ne mogu ih steći svojim radom ili prihodima od imovine ili drugačije. U ukupnom broju članova obitelji-korisnika ove pomoći djeca čine više od dvije petine, a u sveukupnom broju korisnika – zajedno s 24.736 samaca – *jednu dobru trećinu* – 34,19% (tablica 2.).

Tablica 2.
Korisnici pomoći za uzdržavanje, 31. ožujka 2002.

	Članovi obitelji – korisnici		Korisnici sveukupno	
	Broj	%	Broj	%
Obitelji – korisnici	27.252	–		
1. Djeca	39.987	43,35	39.987	34,19
2. Ostali članovi obitelji	52.249	56,65	52.249	44,67
3. Ukupno članovio obitelji	92.236	100,00		
Samci			24.736	21,14
Sveukupno pojedinci			116.972	100,00

Izvor: Ministarstvo rada i socijalne skrbi

Osim države, socijalnu skrb provode i jedinice lokalne samouprave³ te nevladine udruge.⁴

Životnih nedaća nije, međutim, pošteđen veći broj djece. To se sasvim sigurno može reći za oko 100.000 djece na koliko se procjenjuje broj djece koja žive samo s jednim roditeljem. Godišnje se razvodilo oko 5.000 brakova s maloljetnom djecom.⁵ Poteškoće u razvoju i pripremi za skladan obiteljski i društveni život imaju i djeca čiji roditelji nemaju dovoljno znanja, strpljenja i volje da valjano bri-

³ Jedinice lokalne samouprave, primjerice, moraju osigurati sredstva za podmirenje troškova stanovanja. One mogu iz svojih proračuna osigurati i druge vrste pomoći za zadovoljenje nekih specifičnih potreba stanovnika na svom području, što i čine.

⁴ Djelovanje nevladinih organizacija se u Republici Hrvatskoj intenzivnije razvija početkom devedesetih godina 20. stoljeća usporedo s demokratizacijom društva i s pojavom velikog broja stanovnika ugroženih ratom i njegovim posljedicama. Prve veće organizirane aktivnosti nevladinih udruga bile su prikupljanje i raspodjela humanitarne pomoći. Vrlo je značajna uloga nevladinih udruga u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti i nadopunjavanju državnog sustava socijalne skrbi. Protočnost, fluidnost i nekonvencionalnost pristupa civilnog sektora u tretiranju društvenih problema daje, u izvjesnim situacijama, prednost nevladinim udrugama pred državnim, iako bolje ustrojenim ali ponekad previše birokratiziranim i centraliziranim, sektorom.

⁵ U 2000. godini pokrenuto je 5.620 postupaka posredovanja u centrima za socijalnu skrb radi pokušaja pomirenja.

nu o svojoj djeci, roditelji koji žive u nesređenim odnosima i/ili su ovisni o alkoholu, drogama, čine kaznena djela i dr. Iako se radi o fenomenu tzv. tamnih brojki gdje je poznat samo vrh sante leda, zbog pogrešaka i propusta u skrbi o djetetu a u interesu zaštite djece, temeljem *Obiteljskog zakona* tijekom 2000. godine izrečeno je 3.119 mjera upozorenja roditeljima na nedostatke u odgoju i 1.583 mjere nadzora nad roditeljskom skrbi.⁶ Napokon, kako je za psihosocijalni razvoj djeteta najpoželjnije da ono živi s oba roditelja, društvo stabilnost brakova nastoji očuvati *postupkom posredovanja koji obvezno prethodi brakorastavnom postupku brakova s maloljetnom djecom*.

Hrvatski su otoci fenomen kojemu se u sustavu socijalne skrbi mora posvetiti naročita pozornost. Prvo, oni su u demografskom smislu najugroženiji dio prostora Republike Hrvatske. Na hrvatskim otocima je 1991. godine (prema popisu stanovništva) živjelo 125.699 stanovnika. Može se pretpostaviti da su poratno vrijeme i promjene poslije 1994. godine doveli do daljnjeg smanjivanja broja stanovnika. Tome je osobito pridonio i prekid turizma kao glavnog pokretača razvoja hrvatskih otoka, te gospodarska recesija sa zatvaranjem radnih mjesta na otocima i na kopnu gdje su otočani dolazili na posao kao dnevni migranti.

Stanovništvo Republike Hrvatske duboko je zašlo u proces demografskog starenja.⁷ Glavnina hrvatskih sela demografski izumire. Ratno i poratno razdoblje dodatno je opustošilo hrvatsko selo. Na otocima je slika još nepovoljnija: 24,39% otočana je u dobi od 0–20 godina, 34,38% u dobnoj skupini od 20–50 godina, 23,83% staro je od 50–65 godina, a 17,40% stanovnika otoka starije je od 65 godina. Ovi podaci ne daju potpunu sliku dobne strukture otočana, jer na manjim otocima (Susak, Molat, Drvenik, Žirje, Unije, Ilovik, Silba, Iž, Ist, Zlarin i dr.) osobe starije od 65 godina čine više od 90% njihove populacije (Lajić, 1997.).

S druge strane, deindustrijalizacija otoka i prekid turizma uvjetovali su porast nezaposlenosti i podzaposlenosti koji se – izgledalo je početkom Domovinskog rata – mogao kompenzirati povratkom poljoprivrede. Međutim, obradive se površine smanjuju već jedno puno stoljeće,⁸ a proces iseljavanja bitno limitira značajniji zamah rečenog procesa. Godine 1991. poljoprivrednici su činili svega 6,0 posto otočnog stanovništva a na poljoprivrednim gospodarstvima uz svakog poljopri-

⁶ Ove se mjere nedostavno primjenjuju, često i prekasno kada su već nastupile štetne posljedice na psihofizički razvoj djeteta. Ispitivanja odgojitelja i učitelja u predškolskim ustanovama upozoravaju da bi u svakoj jasličkoj ili vrtičkoj skupini bilo potrebno barem za jedno ili dvoje djece izreći jednu od spomenutih mjera.

⁷ Za neko se stanovništvo smatra da je zašlo u demografsku starost kada udjel osoba starijih od 60 godina dosegne 12%. Udjel osoba sa 60 i više godina u hrvatskom otočnom pučanstvu znatno nadmašuje taj postotak i 1991. godine bio je 23,2%. Danas je to sasvim sigurno još nepovoljniji odnos.

⁸ Na otocima na jednog stanovnika dolazi 0,24 ha obradivih površina, a na kopnenom dijelu Hrvatske 0,45 ha.

vrednika radilo je 2,6 nepoljoprivrednikaa (Defilippis, 1994.). Oskudnost resursa i razvoj turizma i drugih djelatnosti u prethodnom su razdoblju uvjetovali nastanak modela tzv. dvojnoga ili mješovitoga otočnog poljoprivrednog domaćinstva, koji je optimalno koristio svu raspoloživu radnu snagu i omogućio domaćinstvima da poboljšaju životni standard (dio prihoda dolazio je iz djelatnosti u kojima su bili zaposleni članovi domaćinstva). Sada su drugi izvori ozbiljno presušili, a veći je dio stanovništva ušao u visoke godine.

Na kraju, promjenom socijalne strukture, načina života i vrijednosne orijentacije okopnili su i tradicionalni mehanizmi socijalne solidarnosti i prevladao svojevrsni egoizam. Patrijarhalni obrazac karakterističan za malu lokalnu otočnu zajednicu, koji je sadržavao i mehanizme socijalne kontrole, pervertiran je do te mjere da se pokazao kontraproduktivnim i za uspostavljanje dijadičkih odnosa između roditelja i djece. Istraživanja upućuju na zaključak da od svih mladih ljudi u Hrvatskoj, dobrim dijelom zbog neprimjerenog roditeljskog odnosa, najrizičniju skupinu čine djevojke na otocima (Bezinović i Petak, 2001.).

2. Posebnosti socijalnih problema na otocima

Prema tome, ne samo što su brojni otoci ostali potpuno bez mladih ljudi pa preostalom staračkom stanovništvu treba pružiti socijalnu sigurnost poduzimanjem raznih mjera socijalne skrbi, nego i specifični problemi malobrojnih mladih nalažu osobitu pozornost. Mjere socijalne skrbi samo su jedan od oblika zbrinjavanja socijalno ugroženog stanovništva na otocima. Socijalni problemi moraju se rješavati sustavnom razvojnom politikom hrvatske države prema svojim otocima, što bi se trebalo manifestirati značajnijim ulaganjima u infrastrukturu, promet i veze, zdravstvo, školstvo, turizam, poljoprivredu – naravno, uvijek vodeći računa o ekološki održivom razvoju.

Hrvatska je i inače suočena s potrebom analize i redefiniranja nacionalne politike zaštite socijalno ugroženih skupina stanovništva. Osobit prioritet ima otklanjanje siromaštva stvaranjem poticajnih uvjeta za gospodarski rast i razvoj, aktivnom politikom zapošljavanja i razvojem ljudskih resursa, te usmjeravanjem javnih izdataka namijenjenih socijalnoj sigurnosti kako bi se obuhvatio što veći broj onih koji su neposredno ispod crte siromaštva. To će zahtijevati i racionalizaciju javnih izdataka kako bi se zadovoljavale potrebe i prioriteti ugroženijih dijelova društva.

Visok postotak starih, intenzivno iseljavanje i smanjenje broja mladih, nalažu donošenje programa socijalnih mjera koje bi omogućile prihvatljivu socijalnu sigurnost otočanima. Prilikom donošenja mjera u sustavu socijalne skrbi, nužno je voditi računa o inzularnosti kao determinanti društvenosti otočana, posebice kada je riječ o institucionalnom smještaju, kao krajnjem smještaju u zaštiti starih i nemogućih osoba te o slomu sustava socijalne solidarnosti na hrvatskim otocima. Zato i institucionalni smještaj treba planirati na domicilnom otoku, ili otoku podrijetla, odnosno na otoku uopće, i izbjeći smještaj na kopnu.

Zdravstveno osiguranje predstavlja osnovu svake sigurnosti na hrvatskim otocima. Ono treba osigurati ne samo ambulantno, nego i bolničko liječenje, što se po postojećim kapacitetima na otocima ne može ocijeniti povoljnim. Prometne veze, koje bi morale jamčiti brz prijevoz do najbližih zdravstvenih kapaciteta na obali nisu na zadovoljavajućoj razini, te je prijevoz dugačak, naporan, skup, a često puta zbog loših vremenskih uvjeta i nemoguć.

3. Psihosocijalni faktori koji opravdavaju izgradnju malih depandansa domova socijalne skrbi na otocima

U sklopu programa revitalizacije hrvatskih otoka, čije je stanovništvo pretežno u starijoj životnoj dobi, veoma je važno planirati skrb o starijim i nemoćnim osobama. Do sada se ta skrb provodila u ustanovama lociranim u većim mjestima, obično izvan otoka. Stari otočani su smješteni u ustanove dok su još bili pokretni, te dok su, uz adekvatnu pomoć u kući, mogli samostalno živjeti u svojim domovima.

Kako je institucionalni način zbrinjavanja naskuplji, za Hrvatsku je – kao zemlju sa relativno niskim životnim i društvenim standardom – važno pronalaziti jeftinije oblike zbrinjavanja, a koji zadovoljavaju humanu psiho-socijalnu stranu takvog zbrinjavanja.

Male depandanse domova umirovljenika, dislocirane po otocima na prvi pogled se čine vrlo skupim oblikom zbrinjavanja. Međutim, ako se u sklopu djelokruga rada depandanse organizira izvaninstitucionalna pomoć u tom mjestu, to će znatno smanjiti potrebe za institucionalnim oblicima zbrinjavanja starijih i nemoćnih osoba, što bi trebalo pokazati ekonomsku opravdanost takvih projekata. U tim depandansama zaposleno osoblje radi izravno na njezi i posluživanju korisnika. Ostale upravne, administrativne i druge stručne poslove obavlja matična ustanova. Osoblje za rad u depandansama treba novačiti isključivo iz otočnog stanovništva i na taj način smanjiti iseljavanje mladih ljudi s otoka. Organizacija zdravstvene brige o zbrinutim osobama omogućuje poboljšanje skrbi o svekolikom stanovništvu otoka. Prisustvo medicinske sestre, priručna ambulanta te povremeni dolazak liječnika pruža određenu sigurnost otočnom stanovništvu. Naime, sama činjenica da na otoku netko može dati injekciju, izmjeriti tlak ili pružiti utjehu i udijeliti toplu riječ, otočanima jako mnogo znači. Sve su to elementi većeg životnog standarda i psihičke sigurnosti stanovništva. Uz razvoj privrednih resursa ovo su važni elementi koji bi imali spriječiti iseljavanje stanovništva s hrvatskih otoka.

Među hrvatskim pučanstvom postoje predrasude o smještaju starijih osoba u ustanove. Postupno upoznavanje ustanova za skrb o starijim osobama i njihovog rada te dobivanje izvaninstitucionalne pomoći, omogućili bi starijim osobama promjenu predodžbi o smještaju, a samim tim olakšali im adaptaciju na ustanovu, te nastavak kvalitetnog življenja u novim okolnostima. Zbog neprihvatanja činjenice da je smještaj u ustanovu neophodan, mnogi stariji ljudi, koji se prvi put su-

sreću s takvom ustanovom, niti ne pokušavaju naći smisao života u ustanovi kroz nova prijateljstva i novu kvalitetu življenja. Oni nesvjesno biraju samoću, a sa samoćom i veoma često auto-agresivna ponašanja koja ponekad dovode i do prerane smrti (odbijanje hrane i lijekova, ulazak u depresivno i psihički nestabilno stanje, te pokušaj suicida). Stoga je nužno, u pojedinačnim razradama programa, ovisno o lokalitetu otoka, ukomponirati radnu terapiju, odnosno planirati za ostarjele otočane sadržaje kojima su se oni i ranije bavili, kao što su: krpanje mreža, uređenje vrtova, briga o barci, isl.

Depandanse za smještaj starijih i nemoćnih osoba na otocima omogućile bi druženja kroz razne dječje izložbe, posjete, te slikarske izložbe tijekom cijele godine u njihovim životnim prostorima. Izvaninstitucionalna pomoć omogućila bi starijim osobama da i dalje koriste svoje psiho-fizičke sposobnosti te tako aktivno i kreativno žive u okruženju na koje su navikli. To bi im omogućilo da zadrže svoje navike i običaje društvenog življenja što je duže moguće.

Smanjenje radne sposobnosti zbog starenja dovodi do više slobodnog vremena pa je vrlo važno da starije osobe to vrijeme provode aktivno u sredinama u kojima su živjele nego u nepoznatim okruženjima.

Primjerice, otok Susak ima specifične društvene običaje za muško i žensko stanovništvo. Žene se redovito okupljaju na svojim skupovima gdje igraju tombolu i recitiraju pjesme koje za svaku prigodu same ispjevaju. Ovdje je karakteristično da se pjesme ne zapisuju već ih autorice pamte. Mušaci se okupljaju na rivi, idu loviti ribu i kartaju se. Veoma često se događa da mlađi ljudi u ribolov povedu stariju osobu, i to onu od koje su nekad učili tajne ribarskog zanata. Ako se ne može ići ribariti barkom, može se »bacati udica« s obale i družiti se. Druge sredine također imaju svoje navike kao što su boćanje, kartanje i slično.

Za osobe u trećoj životnoj dobi pravu vrijednost imaju okupljanja tijekom fešta i vjerskih blagdana u mjestu u kojem su živjele cijeli život. Veliku važnost za njih ima obilazak grobova u svom mjestu i pribivanje posljednjem ispraćaju rođaka i prijatelja. Ako su smješteni u ustanove izvan mjesta stanovanja dok su još pokretni tu svoju potrebu ne mogu zadovoljiti.

Naime, da bi se shvatila sva tragičnost odvajanja od njihova otoka, valja biti na brodu kada starog otočanina odvođe na smještaj u ustanovu za skrb o starijim osobama na kopnu. On zna da možda svoj otok više nikada neće vidjeti i duboko pati.

Zapošljavanje otočnog radno sposobnog življa u tim depandansama olakšava komunikaciju korisnika i djelatnika, odnosno bolje razumijevanje, jer ne postoje jezične i kulturne razlike. To je jako važno za otoke (na pr. Susak) sa specifičnim dijalektom i kulturno izolirane. Za pojedina otočna područja bitan čimbenik čine i specifičnosti u pripremi hrane.

4. O poboljšanju kakvoće života djece i obitelji na otocima

Iako se dobrobit djece ostvaruje raznovrsnim mjerama razvojne i gospodarske, te porezne politike, provedbom Nacionalnog programa demografskog razvitka, Nacionalne politike zapošljavanja, Programa borbe protiv siromaštva, Nacionalnog programa razvitka otoka, reformom sustava prosvjete, zdravstva i socijalne skrbi te drugim mjerama socijalne politike, posebno mjesto u tome ima *Nacionalni program za dobrobit djece*.

Osnovni ciljevi tog programa jesu: poboljšati kakvoću života djece i obitelji u svim područjima života (zdravlje, izobrazba, stanovanje, socijalna skrb, mediji, kultura, itd.); osigurati obiteljima s djecom materijalne i druge pretpostavke normalnog rasta, razvoja i odgoja djece; osigurati uvjete za primjeren rast i razvoj djece koja žive u iznimno teškim okolnostima; omogućiti darovitoj djeci iskazivanje sposobnosti i talenta; očuvati programe namijenjene dobrobiti djece od negativnih učinaka gospodarskog restrukturiranja. Program ističe posebnu ulogu *obitelji* kojoj valja pružiti organiziranu društvenu potporu kako bi se osposobila za rješavanje raznovrsnih problema, posebice onih vezanih uz podizanje i odgoj djece. Iako je program namijenjen cjelokupnoj dječjoj populaciji, on je ponajprije usmjeren potrebama djece uskraćene u različitim aspektima života: djeci siromašnih roditelja; djeci bez primjerene roditeljske skrbi; djeci s poremećajima u ponašanju; zanemarenoj i zlostavljanoj djeci; tjelesno i mentalno oštećenoj ili psihički bolesnoj djeci; djeci žrtvama rata.

S obzirom na posebnosti života mladih na otocima (ograničene mogućnosti izbora školskih programa, siromaštvo sadržaja slobodnog vremena izvan turističke sezone, posebnosti odnosa između roditelja i djece, izoliranost ili otežane prometne veze isl.), ovdje ćemo izdvojiti samo dva spleta mjera socijalne zaštite kojima bi se takvi problemi mogli ako ne riješiti onda ublažiti.⁹ Ove su zadaće iznimno važne jer su djeca među najvećim gubitnicima tranzicije.

4.1. Životne šanse djece siromašnih roditelja

Socijalna skrb ima osobito mjesto u osiguravanju sredstava siromašnim obiteljima za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i potreba važnih za primjeren dječji

⁹ Spektar mjera je inače mnogo širi, a radi ilustracije izdvojiti ćemo dvije. Prevencija nasilja nad djecom, nasilnih ponašanja djece i drugih socijalno neprihvatljivih rizičnih ponašanja podrazumijeva neposredan i stalan angažman školstva, a obasiže i permanentnu edukaciju zaposlenih u prosvjeti i učenika za prihvaćanje različitosti i stjecanje životno potrebnih vještina, uvođenje interdisciplinarnih stručnih timova u škole (psiholog, pedagog, socijalni pedagog ili socijalni radnik), te uvođenje programa edukacije za kvalitetno partnerstvo i odgovorno roditeljstvo.

U zdravstvu posebnu brigu valja posvetiti obnovi i osposobljavanju službe školske medicine, uključujući njezino ekipiranje stručnjacima za mentalnu higijenu. Timovima školske medicine (specijalista školske medicine i medicinske sestre) potrebno je pridružiti psihologe kako bi svoj školskoj djeci mogli pružiti kvalitetnu i primjerenu zdravstvenu zaštitu.

rast, razvoj i odgoj. Ona svojim intervencijama prevenira i ublažava složenije i teže savladive posljedice siromaštva u psihičkom životu i ponašanju pojedinca i obitelji, koje nije moguće sanirati novčanom potporom. Sveukupan negativan efekt siromaštva na razvoj i odgoj djece jest smanjivanje životnih šansi. Zato centri za socijalnu skrb u suradnji s drugim ustanovama socijalne skrbi te s nevladinim udrugama i vjerskim organizacijama provode postupke usmjerene promjeni i doživljavanja i ponašanja pojedinca, te njegove životne situacije (socijalnih okolnosti) i života obitelji.

U prevenciji i ublažavanju *psihičkih i socijalnih* posljedica siromaštva, osim materijalne pomoći, posebno mjesto ima *psihosocijalna pomoć* interdisciplinarnih timova (psiholozi, socijalni radnici, defektolozi-socijalni pedagozi i pravnici), koja ima omogućiti proces psihičkog i socijalnog osnaživanja djeteta i njegove obitelji. Naime, klijenti socijalne skrbi su pojedinci, obitelji (često s više problema) i grupe u krizi čiji su uzroci raznovrsni i različiti problemi socijalne prirode (nezaposlenost, siromaštvo, loše stanovanje, rastava braka, bolest, invalidnost, asocijalna ponašanja i odgojni problemi djece, i dr.). Sve se to iskazuje u psihičkom životu i u ponašanju kao narušena samosvijest, nisko samopouzdanje, agresija i razdražljivost, tjeskoba, izbjegavanje socijalnih kontakata – socijalna izolacija, psihosomatike i psihičke smetnje, itd. Pružanje pomoći u rješavanju ovih situacija nalaže poduzimanje visoko *specijaliziranih intervencija u najintimnijim i najsloženijim područjima života pojedinaca i obitelji*, kao što su odnosi u obitelji, međugeneracijski sukobi i narušeni partnerski odnosi, problemi u odgoju i ponašanju djece i druge rizične situacije koje nisu svojstvene samo siromašnim obiteljima, iako je siromaštvo rizik prvog reda.

Ova zadaća nalaže osnivanje *posebnog odjela koji će obnašati poslove savjetovanja za roditelje i djecu* u otočnim centrima za socijalnu skrb, koji će sustavnim savjetodavnim i terapijskim tretmanom pomoći djeci i roditeljima u nevolji (kako bi u sebi i okruženju stekli snagu i usvojili načine prevladavanja krize i ostvarenja svoje dobrobiti).

Savjetovanje kao prvi oblik pomoći i zaštite određen je Zakonom o socijalnoj skrbi i iako je ova odredba preduvjet učinkovitog tretmana ona još uvijek ima pretežito deklarativni karakter. Zato je nužno provesti analizu stanja u centrima za socijalnu skrb, preispitati i korigirati propise o organizaciji i broju stručnjaka, primiti nove stručnjake, omogućiti njihovo sustavno cjeloživotno obrazovanje i superviziju,¹⁰ te osigurati prostor i druge uvjete rada.

¹⁰ Cjeloživotno stručno obrazovanje i superviziju nalaže integracija meritornosti, profesionalne etike i odgovornosti, te osobnosti stručnjaka koja je temeljni uvjet kvalitetnog i učinkovitog rada i poštivanja interesa klijenata u uvjetima *vrlo visoke razine stresa* u socijalnoj skrbi izazvane prevelikim brojem klijenata, nedostatkom novca za osnovne potrebe klijenata, obnašanjem previše različitih (često i profesionalno-etički suprotstavljenih) uloga, nedovoljnom i neprimjerenom profesionalnom osposobljenošću i ostalim poteškoćama.

Osobitu pozornost treba pokloniti *siromašnoj mladeži koja se nije uključila ili je ispala iz srednješkolškog obrazovanja i nije stekla kvalifikacije*, jer nedostatak kvalifikacije znatno ograničava mogućnost zapošljavanja i stjecanja osobne socijalne sigurnosti. Ovoj skupini treba *pružiti »drugu šansu«* (doškoloavanje, dopunsko ili drugo obrazovanje), a službu za zapošljavanje usmjeriti *na razvoj programa stručnog osposobljavanja i na sufinanciranje prvog zaposlenja ili pripravišta*.

4.2. Mladi prikraćeni u roditeljskoj skrbi

Prioritetna zadaća socijalne skrbi jest rad s mladima bez primjerene roditeljske skrbi, kojima treba pružiti sve oblike socijalne i obiteljskoppravne zaštite. Empirijski je utvrđeno da trajnija neprimjerena roditeljska skrb u djetinjstvu značajno povećava izvjesnost nepovoljnih socijalizacijskih ishoda u mladenaštvu i odrasloj dobi. Naime, vlastita je obitelj od primarnog značaja za razvoj djeteta, jer je obitelj za nj svijet u malom, koji ga štiti i pomaže mu kako bi postao slobodan, autonoman i sretan čovjek. Iskustveno je utvrđeno (Bezinović i Petak, 2001.) da neprimjerena roditeljska skrb na otocima predstavlja statistički značajno veću prepreku postizanju tog cilja nego na kopnu. Otočna obitelj idealom socijalizacije i dalje drži poslušnost, i to – poglavito u odgoju ženske djece – ostvaruje reduciranim patrijarhalnim razmjerno represivno-hladnim i malo poticajnim stilom roditeljstva koji mladi osjećaju i kao zanemarivanje, ignoriranje, ponižavanje, pa čak i otvoreno zlostavljanje. Ne samo što je takvo roditeljstvo, čak i kad obitelj nema većih objektivnih poteškoća i/ili poteškoća u odgoju djece, prepreka odgoju slobodnog, autonomnog i sretnog čovjeka, nego takav odgoj izaziva poteškoće mladih u prilagodbi, vrlo teška depresivna stanja, agresivne ispade, do auto-agresije.

Zbog toga valja učiniti sve kako bi se obitelji na otocima pomoglo da zadovolji osnovne potrebe i potakne razvoj potencijalnih mogućnosti djeteta, a ovoj je skupini djece i mladeži presudno pružiti podršku i stručnu pomoć kako bi se osnažili za suočavanje s nepovoljnim životnim okolnostima u kojima odrastaju. Osobitu pozornost treba posvetiti *sekundarnoj i tercijarnoj prevenciji* ponajprije kroz *obiteljskopravnu zaštitu i mjere socijalne skrbi* kako bi se djeca, kada je to u njihovom interesu, zadržala u vlastitoj obitelji. To nalaže *reorganizaciju centara za socijalnu skrb*, usmjeravanjem njihovog djelovanja prema potrebama lokalne zajednice (*community centers*) i formiranje savjetovaništa za roditelje i djecu, posebice izvođenje škole za roditelje.¹¹

¹¹ U slučajevima roditeljske zlorabe ili nemara spram djeteta, dijete ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć *države koja osigurava odgovarajuću zamjenu za roditeljsku skrb*. U donošenju takve odluke *polazi se prvenstveno od interesa i dobrobiti djeteta*. Međutim, ovu mjeru u ovom kontekstu ne ćemo razmatrati, kao ni smještanje i tretman *djece bez primjerene roditeljske skrbi u ustanovama*, te trajnu zamjenu za obitelj – *posvojenje*.

4.2.1. Grupni rad s djecom

Represivan model obiteljske socijalizacije čiji je ideal bila poslušnost, formirati čovjeka koji će bezpogovorno udovoljavati svakom zahtjevu nositelja moći, naspram nove koncepcije socijalizacije čiji je ideal slobodan, autonoman i sretan čovjek izaziva kod mladeži tijekom njihovog odrastanja puno proturječnosti i uzaludnog traganja za srećom. Mladi su često ispunjeni tugom, ljutnjom, nezadovoljstvom, osjećajem bespomoćnosti, a svoje osjećaje i zahtjeve ne znaju izraziti načinom koji bi roditelji zamijetili ili prihvatili. U traganju za vlastitim identitetom iznimno važnom postaje pripadnost vršnjačkoj skupini što može, naročito izmakne li vršnjačko druženje kontroli, odvesti u područje zabranjenog i devijantnog. Centar za socijalnu skrb može djelovati u tom prostoru *posebno osmišljenim oblicima grupnog rada za djecu uskraćenu za primjerenu skrb u roditeljskom domu.*

Iako u Hrvatskoj postoje iskustva u grupnom radu, u centrima za socijalnu skrb grupni je rad sporadičan, a u tretmanu djece uskraćene primjerene roditeljske skrbi iznimno rijedak. Zato valja izraditi i provoditi poseban program osposobljavanja za grupni rad primjeren potrebama ove skupine djece. Ciljevi grupnog rada jesu: *razvitak samosvijesti, jačanje samopouzdanja, učenje vještine komuniciranja i razvijanje konstruktivnog rješavanja sukoba.*

4.2.2. Škola za roditelje odnosno trening roditeljskih vještina

U obnašanju svoje uloge roditelji su izloženi zahtjevima i kušnjama koji prirodom i jačinom nadilaze one prethodnih razdoblja. Udruže li se socijalni i osobni problemi roditelja s problemima u odgoju djece – čini se da se to dogodilo na hrvatskim otocima – oni budu preplavljeni osjećajem nemoći u obnašanju roditeljske uloge. Ponekad okrivljujući sebe, češće druge, nastoje se »otkupiti od neuspjeha« nekritički ispunjavajući zahtjeve djeteta, dovodeći do sloma vlastitog autoriteta. Ili, problem u odgoju djeteta drže rezultatom posebnog unutarnjeg (biološkog) izvora ili pak bezrazložne zloće, neposlušnosti i prkosa djeteta.

S druge strane, *dijete koje ima problem često ne zna izraziti osjećaje i zahtjeve na način koji bi roditelji zamijetili ili prihvatili.* Ako i zamijete da nešto nije u redu, posebice procijene li djetetovo ponašanje neispravnim, skloni su propustiti pozitivno potkrepljenje i reagirati prigovorima. Ne savjetujući se ni s kim, pokušavaju dijete disciplinirati nedosljednim postupcima, upućujući mu »negativne« poruke. Poneki smatraju da će, budu li tražili savjet, narušiti svoje samopoštovanje, ili pak postaju lažno samouvjereni vjerujući da sve znaju, držeći sebe mjerilom svoje djece. Ili se zavaravaju da problema nema. U svakom slučaju životne šanse djeteta su smanjene.

Prema tome, u interakciji roditelj-dijete i *na roditeljskoj strani postoji veliki prostor koji se može popuniti pomažući roditeljima da steknu uvid i spoznaju probleme ili značajke obiteljskog života, steknu znanje i usvoje roditeljske vještine i u tom*

procesu, napokon, izmijene vlastite osjećaje i ponašanje. Uvid i spoznaja kao način popunjavanja tog prostora otvara mogućnost kompenzacije rizičnih faktora socijalnog i obiteljskog okruženja. Učenje i usvajanje roditeljskih vještina ostvaruje se kroz poseban trening roditeljstva ili »školu za roditelje«.¹²

Prvi cilj treninga vještina roditeljstva jest pomoći roditelju kako bi on pomogao svom djetetu u uspješnom svladavanju izazova i zadataka tijekom razvoja i osposobio ga za korištenje osobnih resursa i resursa iz obiteljskog i socijalnog okruženja. Drugi cilj »škole za roditelje« jest naučiti roditelje kako bi svojom obvezom prihvatili ulaganje velikog napora, postali osjetljivi i spremni za poboljšanje odnosa u obitelji i odnosa s djecom, te naučili tehnike otklanjanja ili svladavanja barijera u obiteljskom životu, tj. da je brojne prepreke koje onemogućavaju ostvarenje tog cilja moguće svladati.

Literatura

1. Bezinović, Petar ; Petak, Antun (2001.): Kvaliteta roditeljstva i prilagodba adolescenata na sjevernojadranskim otocima. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154), str. 211–237.
2. Defilippis, Josip (1994.): Obiteljska gospodarstva dalmatinskih otoka. – U: Mediteranski koncept razvojne strategije Hrvatske : I. znanstveni skup (Split, 8. i 9. prosinca 1993.). – **Radovi Ekonomskog fakulteta**, Split, Vol. 4 (1994), br. 11, str. 337–354.
3. Lajić, Ivan (1997.): Suвременa demografska problematika jadranskih otoka. – U: Nenad Starc, Marija Kaštelan-Macan i Silvana Ćurlin (ur.): **Nacionalni program razvitka otoka**. – Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, str. 13–32.
4. Nacionalno izvješće o provedbi taključka svjetskog sastanka na vrhu o djeci = National Report on Follow-up to the World Summit for Children (2001.). – Zagreb : Vlada Republike Hrvatske, 1. ožujak 2001. = The Government of the Republic of Croatia, 1st March 2001. – 27 str. (21 na engl.) – (Izvješće za posebno zasjedanje Opće Skupštine UN-a posvećeno djeci)
5. Petak, Olga (2002.): Škola za roditelje – trening roditeljskih vještina. – U: Olga Petak i Davorka Osmak Franjić: **Škola za roditelje : trening roditeljskih vještina i osnove grupnog rada s djecom**. – Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske, str.9–61.
6. Studija o siromaštvu (2000.). – Zagreb : World Bank Zagreb, 2000.
7. Župančić, Milan (2000.): Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 147/148, str. 11–78.

¹² Za ovu zadaću Ministarstvo rada i socijalne skrbi pokrenulo je pilot projekt škole za roditelje koji je realiziran iz kojega je proizašao priručnik za školu za roditelje (O. Petak, 2002.), koji uz program »škole za roditelje – trening roditeljskih vještina« nalaže osnivanje savjetovališta za roditelje i djecu na području Hrvatske.

Josip Sarić

Ministry of Labour and Social Welfare of the Republic of Croatia, Zagreb, Croatia

Antun Petak

Institute for Social Research of Zagreb, Zagreb, Croatia

About the social protection of endangered categories of the Croatian islands population

Summary

The tendencies of movement of the Croatian islands population (for instance, aged population – approximately one fifth of islands inhabitants are over 65, and intensive depopulation) on the one hand, and economic problems and depression on the other, are the main reasons why the proportion of socially endangered categories within the total population of the islands is relatively very high. These are also the reasons why the government should bring in the programme of social measures that would provide this population with acceptable social security. The fact that the experts in the field of social welfare were not included in the making of the National Islands Development Programme, makes the bringing in of the programme of social measures even more actual since such measures are surely one of presumptions for the revitalization of communities and economy on Croatian islands. And finally, there is also the issue of institutional system as until now the social care has been carried out by the institutions headquartered in bigger places, usually not on the islands, being this way far away from their beneficiaries, i.e. clients.

The authors plead for a whole of the social welfare system and state in particular the following: the care for elderly and enfeebled people provided in small dependencies of nursing homes which should be set up on the islands (these dependencies would organize an appropriate out-of-institution assistance with regard to the low standard of living and respecting the psycho-social climate of accommodation), and the care for the children and the young who demonstrate various forms of asocial, violent and other types of socially unacceptable behaviour (as the proportion of the young manifesting these symptoms is significantly increasing, the care for the children has been proclaimed the national priority, but the number of professionals and institutions remained the same which means that such institutions are not equipped with professionals of the appropriate profile, and this situation points out that the new forms of work should be implemented and that the social care centres should be better equipped, for instance for the work with neglected children through schools for parents, counsellor's service, then through the inclusion of the NGOs, re-establishing the services for mental health care in local public medical care clinics etc.). The authors conclude this account with the remark that the change of social picture and the efficiency of the proposed measures highly depend on the beginning of the new development cycle as well as of the adequate treatment of the officials and the professional staff in social welfare.

Key words: social issues/problems, programme of measures, social welfare, Croatian islands.

Received on: 3rd June, 2001

Accepted on: 2nd September, 2002

Josip Sarić

Ministère du Travail et de la Prévoyance sociale de la République de Croatie, Zagreb, Croatie.

Antun Petak

Institut de Recherche Sociale à Zagreb, Zagreb, Croatie

De la protection sociale de certaines catégories menacées de la population des îles croates

Résumé

Les tendances au mouvement de la population dans les îles croates (par exemple le vieillissement de la population – approximativement un cinquième a plus de 65 ans – et la dépopulation intensive), d'une part, et la dépression et les problèmes économiques, d'autre part, sont les raisons fondamentales pour lesquelles la partie des catégories socialement menacées de la population insulaire est relativement très élevée et pour lesquelles l'État doit élaborer un programme de mesures sociales, afin d'apporter à ces habitants une sécurité sociale acceptable. La promulgation d'un tel programme est actualisée aussi par le fait que les experts de ce domaine n'ont pas participé à l'élaboration du Programme national de développement des îles croates, or ces mesures sont l'une des conditions de revitalisation des communautés humaines et de l'économie sur les îles croates. Enfin, c'est aussi une question ouverte du système institutionnel, car jusqu'à présent ce genre de prévoyance sociale était assumée par des institutions dont le siège était dans des localités de quelque importance, généralement en dehors des îles, donc loin des bénéficiaires.

Les auteurs s'emploient pour un système intégral de prévoyance sociale et ils mentionnent particulièrement: la prévoyance sociale à l'égard des personnes plus âgées et incapables de s'occuper d'elles-mêmes, dans de petites dépendances de maisons de retraite dispersées sur les îles (dans le cadre de cette prévoyance sociale serait organisée une aide en dehors des institutions, appropriée au bas niveau de vie, et le climat psycho-social de la prévoyance sociale serait respecté), puis l'assistance aux enfants et aux jeunes, qui manifestent différentes formes de comportement asocial, violent et autres comportements socialement inacceptables (vu la très grande augmentation du pourcentage de jeunes qui manifestent ce genre de symptômes, la prévoyance sociale et les soins aux enfants ont été proclamés priorité nationale, mais le nombre de spécialistes et d'établissements adéquats est resté le même, ceci signifie que ces établissements ne disposent pas des spécialistes de ce domaine, et ceci exige l'introduction de nouvelles formes de travail et de pourvoir les centres de prévoyance sociale et de soins de spécialistes, par exemple pour travailler avec les enfants délaissés – écoles pour les parents, établissements de conseil et de consultation, engagement d'associations, rénovation du service de protection de la santé mentale dans les centres médicaux, etc.). Les auteurs terminent leur aperçu en mentionnant que le changement de l'image sociale et l'efficacité de ces instruments dépendent de la mise en action d'un nouveau cycle de développement et du fait de pourvoir les établissements au personnel spécialisé en matière de protection sociale.

Mots-clés: problèmes sociaux, programme de mesures, prévoyance sociale, îles croates.

Reçu: le 5 juin 2001

Accepté: le 2 septembre 2002